

«بانک بدون ربا در اسلام»

الکونی برای جایگزینی ربا در بررسی فعالیت‌های بانکی در توفقه اسلام

به ضمیمه مقاله

«بانک در جامعه اسلامی»

مؤلف: شهید آیت الله محمد باقر صدر

مترجم: سید یحیی علوی

دانشگاه امام صادق علیه السلام

بانک بدون ربا در اسلام

تألیف: آیت الله محمد باقر صدر

ترجمه: سید یحیی علوی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

طرح جلد: مرتضی طاهری

ویراستار ادبی: مهدی میانسری

شمارگان: ۱۰۰

چاپ اول: زمستان ۸۸

چاپ و صحافی: زلال کوثر

قیمت: ۴۰۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۶۰۰-۵۵۷۴-۲۲-۷

ISBN: 964-600-5574-22-7

حق چاپ و نشر محفوظ است.

تهران، بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ص.ب، ۱۵۹-۱۴۶۵۵ تلفن: ۸۸۰۹۴۰۰-۱-۵

سرشناسه	:	صدر، محمد باقر، ۱۹۳۱-۱۹۷۹م.
عنوان فرادادی	:	البنک الأیوبی فی الاسلام: اطروحه للتعویض عن الربا، و درسه لکافه اوجه نشاطالبیروک فی ضوء الفقه الاسلامی
عنوان و نام پدیدآور	:	بانک بدون ربا در اسلام: الگویی برای جایگزینی ربا و بررسی فعالیتهای بانکی در پرتو فقه اسلام به ضمیمه: بانک در جامعه اسلامی / مؤلف محمد باقر صدر؛ مترجم یحیی علوی
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	:	۳۶۱ ص.
شابک	:	۴۰۰۰۰ ریال: 978-600-5574-22-7
وضعیت فهرست نویسی	:	نییا
شناسه افزوده	:	علوی یحیی، مترجم
شناسه افزوده	:	دانشگاه امام صادق (ع)
رده بندی کنگره	:	۱۳۸۸ ۹۰۴۱ ب۰۱/ص ۲/۳۰۳۰۱۲۳۰
رده بندی دیویی	:	۲۹۷/۱۸۳۳

امام خمینی (ره) به مناسبت شهادت آیت‌الله سید

محمدباقر صدر و خواهر گرانقدرشان بنت الهدی،

در دوم اردیبهشت ۱۳۵۹ شمسی ضمن پیامی فرمودند:

«... شهادت ازئی است که امثال این

شخصیت‌های عزیز از موالیان خود برده‌اند و جنایت

و ستمکاری نیز ازئی است که امثال این

جنایتکاران تاریخ (بعثیها) از اسلاف ستم پیشه‌ی

خود می‌برند. شهادت این بزرگواران که عمری را به

مجاهدت در راه اهداف اسلام گذرانده‌اند، به دست

اشخاص جنایتکاری که عمری به فونفواری و ستم

پیشگی گذرانده‌اند، عمیب نیست؛ عمب آن است

که مجاهدان راه مق در بستر بمیرند و ستمگران

جنایت پیشه، دست فبیث خود را به فون آنان

آغشته نکنند...»

فهرست مطالب

۱۳.....	سخن ناشر
۱۵.....	مقدمه مترجم

کلیات

۲۱.....	رویکرد ما در ارائه الگوی بانکداری بدون ربا
۲۳.....	سیاست الگوی پیشنهادی
۲۵.....	ویژگیهای اصلی الگوی بانکداری بدون ربا
۲۷.....	نظام بانکداری بدون ربا

بخش اول:

الگوی جدید روابط بانک با سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران

۳۱.....	فصل اول: الگوی جدید تنظیم روابط بانک با سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران
۳۳.....	۱- تقسیم سپرده‌ها به ثابت و دیداری
۳۵.....	۲- تنظیم روابط بانک در زمینه سپرده‌های ثابت
۳۵.....	۱-۲- مفهوم مضاربه در فقه اسلامی
۳۵.....	۲-۲- اعضای مضاربه پیشنهادی
۳۶.....	۳-۲- شروط اعضا
۳۶.....	۲-۳-۱- شروط لازم برای سپرده‌گذار

- ۳۷..... ۲-۳-۲- شروط لازم برای سرمایه گذار
- ۴۰..... ۲-۴- حقوق اعضاء
- ۴۰..... ۲-۴-۱- حقوق سپرده گذار
- ۴۱..... ۲-۴-۱-۱- ضمانت سپرده
- ۴۱..... ۲-۴-۱-۲- درآمد
- ۴۵..... ۲-۴-۱-۳- توانایی سپرده گذار در برداشت سپرده
- ۴۸..... ۲-۴-۲- حقوق بانک
- ۵۴..... ۲-۴-۳- حقوق عامل سرمایه گذار
- ۵۵..... ۲-۵- ریسک فریبکاری سرمایه گذاران (خطر اخلاقی)
- ۵۷..... ۲-۶- چگونگی شناسایی و توزیع سود توسط بانک
- ۵۸..... ۲-۶-۱- چگونگی شناسایی سود توسط بانک
- ۶۰..... ۲-۶-۲- چگونگی توزیع سود توسط بانک
- ۶۵..... ۳- شرایط خاص برای جذب سپرده مازاد بر نیاز
- ۶۷..... ۴- سپرده های پس انداز
- ۶۸..... ۵- سپرده های جاری
- ۷۰..... ۶- شروط فرض گیرنده
- ۷۰..... ۷- از بین بردن ویژگی ربوی بهره
- ۷۶..... ۸- ملاحظات عمومی پیرامون موضوع بانکداری بدون ربا
- ۷۶..... ۸-۱- ضرورت وجود سرمایه زیاد برای بانک بدون ربا
- ۷۸..... ۸-۲- بانک بدون ربا قدرتی برای اقتصاد در حال توسعه
- ۷۸..... ۸-۳- تنظیمات داخلی بانک بدون ربا

بخش دوم:

بررسی وظایف اساسی بانک ها در پرتو الگوی مطرح شده

- ۸۴..... فصل اول: خدمات بانکی (قسمت اول از وظایف بانک)
- ۸۵..... ۱- قبول سپرده های بانکی

۸۶	۱-۱- سپرده‌های دیداری (حساب جاری).....
۸۹	۱-۱-۱- افتتاح حساب جاری.....
۹۰	۱-۲- سپرده‌گذاری در حساب.....
۹۱	۱-۳- برداشت از حساب.....
۹۲	۱-۳-۱- حالت اول: برداشت چک از حساب دارای موجودی.....
۹۳	۱-۳-۲- حالت دوم: برداشت چک از حساب بدون موجودی.....
۹۵	۱-۳-۳- جمع شدن بیش از دو ویژگی در یک شخص واحد.....
۹۶	۲-۱- سپرده‌های مدت‌دار (ثابت).....
۹۶	۳-۱- سپرده‌های پس‌انداز.....
۹۷	۴-۱- صندوق امانات (ودیعه حقیقی).....
۹۷	۵-۱- اهمیت اقتصادی سپرده‌های بانکی.....
۹۸	۱-۵-۱- سپرده‌های بانکی ابزارهای پرداختی.....
۱۰۰	۱-۵-۲- نقش بانک در بکارگیری اموال راگد.....
۱۰۰	۳-۵-۱- خلق اعتبار.....
۱۰۴	۲- انواع خدمات تهاتری بانکی.....
۱۰۴	۱-۲- وصول چک.....
۱۰۸	۲-۲- وصول اسناد تجاری.....
۱۰۹	۲-۳- حواله بانکی (داخلی).....
۱۱۲	۲-۳-۱- اخذ اجرت بر حواله.....
۱۱۴	۲-۳-۲- حواله همزمان با پرداخت نقدی.....
۱۱۴	۲-۳-۳- حواله برای کار خود.....
۱۱۵	۲-۳-۴- حواله به غیر طلبکار.....
۱۱۵	۲-۴- وصول سفته.....
۱۱۷	۲-۵- قبول سفته و چک.....
۱۱۷	۲-۵-۱- انواع قبول سفته توسط بانک.....
۱۱۸	۲-۵-۲- انواع قبول چک توسط بانک.....

- ۱۱۹ ۳- خدمات اوراق مالی
- ۱۲۰ ۳-۱- نگهداری اوراق مالی
- ۱۲۳ ۳-۲- عملیات پذیره نویسی
- ۱۲۳ ۴- ضمانت نامه‌ها (کفالات)
- ۱۲۵ ۴-۱- حکم ضمانت نامه‌های نهایی
- ۱۲۶ ۴-۲- حکم ضمانت نامه‌های اولیه
- ۱۲۶ ۴-۳- اعتبار اسنادی
- ۱۲۹ ۴-۳-۱- انبار کالاها
- ۱۳۰ ۵- عملیات مبادله ارز خارجی (صرافی)
- ۱۳۱ ۵-۱- پیشرفتهای بانکی در پرداخت دیون و مطالبات
- ۱۳۲ ۵-۲- خرید و فروش ارزهای خارجی
- ۱۳۳ ۵-۳- حواله‌های صادراتی بانکی
- ۱۳۵ ۵-۴- حواله‌های وارداتی بانکی
- ۱۳۶ ۵-۵- چکهای بانکی
- ۱۳۷ ۵-۶- اعتبارنامه‌های شخصی
- ۱۴۰ ۵-۷- تفاوت‌های احکام مبادلات ارزی در اقسام پولها
- ۱۴۰ ۵-۷-۱- گروه اول: پولهای طلا و نقره
- ۱۴۲ ۵-۷-۲- گروه دوم: پول با پشتوانه طلا
- ۱۴۲ ۵-۷-۳- گروه سوم: پولهای کاغذی ضمانت شده
- ۱۴۴ ۵-۷-۴- گروه چهارم: پول کاغذی
- ۱۴۶ فصل دوم: تسهیلات بانکی (قسمت دوم از وظایف بانک)
- ۱۴۶ ۱- اعطای تسهیلات (وام)
- ۱۴۸ ۲- تنزیل اوراق تجاری و سفته
- ۱۵۱ ۲-۱- سازگاری تنزیل دین بر مبنای بیع
- ۱۵۴ فصل سوم: سرمایه‌گذاری (قسمت سوم از وظایف بانک)

بخش سوم:
پیوستهای فقهی

۱۵۹ پیوست ۱: توجیهات شرعی کردن بهره
۱۵۹ توجیه اول: گرفتن بهره بخاطر عمل قرض، ربا نیست
۱۶۳ توجیه دوم: بهره به شکل جعاله بر وفای دین، ربا نیست
۱۶۶ توجیه سوم: بهره در ازای اسقاط حق وفا در محل قرض، ربا نیست
۱۶۸ توجیه چهارم: ما به تفاوت قیمت در بیع نقد و نسیه پول، ربا نیست
۱۷۲ توجیه پنجم: ما به تفاوت قیمت در بیع نقد و نسیه ارز، ربا نیست
۱۷۴ توجیه ششم: اخذ بهره برای فردی غیر از قرض دهنده ربا نیست
۱۷۵ توجیه هفتم: شرط پرداخت حق بیمه توسط قرض گیرنده ربا نیست
۱۷۸ پیوست ۲: شرط ضمان بر عامل مضاربه
۱۸۰ اشتراط ضمان مال به معنای اول
۱۸۰ ۱- شرط ضمان از باب شرط نتیجه است و لذا باطل می باشد
۱۸۳ ۲- شرط ضمان با ادله مبتنی بر عدم ضمان امین منافات دارد
۱۸۳ ۲-۱- ادله نفی ضمان از امین و مؤتمن
۱۸۶ ۲-۲- ادله نفی ضمان از اجیر و مستاجر
۱۹۰ اشتراط ضمانت مال با معنای دوم
۱۹۷ فرض ضمان بر غیر عامل مضاربه
۱۹۹ پیوست ۳: سهم بانک از سود مضاربه
۲۰۱ الف- سهم سود بانک در قالب جعاله
۲۰۲ ب- سهم سود بانک در قالب شرط ضمن عقد
۲۰۴ پیوست ۴: راهکاری برای خطر اخلاقی
۲۰۶ پیوست ۵: سپرده بانکی در قالب ودیعه فقهی
۲۱۱ پیوست ۶: وصول چک از بانکی دیگر
۲۱۶ پیوست ۷: اخذ اجرت در ازای حواله بانکی
۲۱۸ پیوست ۸: اخذ اجرت بانکی در ازای وصول سفته

- پیوست ۹: تعهد سفته توسط بانک..... ۲۲۵
- پیوست ۱۰: ضمانت نامه های نهایی..... ۲۳۰
- پیوست ۱۱: توجیه بهره بر دیون بانک از تجار واردکننده..... ۲۳۸
- پیوست ۱۲: دریافت اجرت از متقاضی اعتبارنامه..... ۲۴۲
- مقاله بانک در جامعه اسلامی..... ۲۴۵

تربیت اسلامی، مرجعیت علمی

«کاری کنید که دانشگاه امام صادق علیه السلام ... مرجع تحقیقات مراکز علمی و دانشگاه‌های دنیا بشود» مقام معظم رهبری^۱

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته است، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در عرصه نظر و عمل به انجام رساند. از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد زیرا که علم بدون تزکیه پیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد. از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. ازاین منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز

۱. از بیانات مقام معظم رهبری در ملاقات اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (ع) مورخ

بنیادین است. دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که «ربع قرن» تجربه شده و هم اکنون ثمرات نیکوی این شجره طیبه در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند، درک کاستی‌ها و اصلاح آنها زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق را نیز فراهم خواهد کرد.

در این راستا، اثر حاضر از مجموعه مطالعاتی «اقتصاد اسلامی» تقدیم جامعه علمی کشور می‌شود. لازم به ذکر است که سیاست «موضوع محور نمودن» پژوهش‌های دانشگاه طی سه سال گذشته آثار و نتایج مبارکی در پی داشته که از آن جمله می‌توان به غنای موضوعی پژوهش‌های دانشگاه اشاره داشت. در قالب این سیاست، موضوعات با اولویت نخست شناسایی و از منظرهای مختلف علمی به بحث گذارده می‌شوند که «اقتصاد اسلامی» به دلیل کمبود متون تخصصی، نیاز فزاینده جامعه علمی و بویژه عملیاتی کشور، از جمله آنها می‌باشد.

ناشر بسیار خرسند است که اثری که از این مجموعه را در دستور نشر دارد و از حیث تعداد و محتوا در سطح کشور بی‌نظیر است، به همت سایر پژوهشگران تقویت شده و رشد مطالعات اقتصاد اسلامی را در آینده نزدیک شاهد باشیم.

مقدمه مترجم

اسلام دین کامل الهی است که برای همه ابعاد زندگی انسان برنامه و هدف ارائه کرده است. یکی از جنبه‌های مهم زندگی بشر، تعاملات و فعالیت‌های اقتصادی می‌باشد. به همین خاطر بخش گسترده‌ای از احکام و آموزه‌های اسلام به مسائل اقتصادی اختصاص یافته است. دین اسلام برخی اشکال فعالیت‌های اقتصادی را ممنوع کرده که حرمت ربا، اکل مال به باطل و غرر از آن جمله می‌باشند و از طرف دیگر شکل خاصی از عقود اقتصادی (مشارکت، مضاربه، اجاره و ...) را تصحیح و تایید کرده است. در واقع اسلام با وضع احکام اقتصادی به دنبال ایجاد یک نظام اقتصادی خاص می‌باشد که از آن به «نظام اقتصادی اسلام» تعبیر می‌کنیم. هدف نظام اقتصادی اسلام برقراری عدالت اقتصادی و روح توحید در کلیه فعالیت‌های تجاری و اقتصادی انسان می‌باشد.

بانک یکی از نهادهای اقتصادی است که نقش مهمی در جامعه کنونی دارد. بانک با جمع‌آوری سرمایه‌های سرگردان و ارائه آن به کارگزاران و سرمایه‌گذاران می‌تواند موجب تسریع توسعه اقتصادی جامعه گردد. البته بانک‌های مبتنی بر بهره، به سبب این که بر اساس قرض ربوی بنا شده‌اند،

موجب گسترش بی‌عدالتی، تقویت نظام سرمایه‌داری و تشدید اختلاف طبقاتی می‌شوند.

در گذشته به سبب این که فقها و علمای دین بیشتر به جنبه‌های فردی انسان توجه می‌کردند، نهادهای اقتصادی و سیاسی اسلام که برای اداره جامعه ضروری هستند، رشد چندانی نیافت. اما در قرن بیستم تحولات شگرفی در جهان اسلام بوجود آمد که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) نقطه عطف آن می‌باشد. حضرت امام خمینی (ره) فقیه بلندمرتبه شیعه با توجه به احکام اجتماعی اسلام، نظام سیاسی «ولایت فقیه» را استخراج و در عمل برای اداره حکومت اسلامی ایران پیاده نمود. در همین دوران آیت الله محمد باقر صدر برای اولین بار الگوی بانک بدون ربا را مطابق با دین اسلام و فقه شیعه بنیان‌گذاری کرد. ایشان این طرح را در پاسخ به وزارت اوقاف کویت و به عنوان راهکاری برای تامین مالی اسلامی تبیین کرد. الگوی بانکداری ایشان مورد توجه سایر کشورهای اسلامی قرار گرفت و موجب شد تا مدلهایی از بانکداری اسلامی در بسیاری از این کشورها پیاده شود. بانکداری اسلامی بعدها به یک تجربه موفق در بانکداری دنیا تبدیل شد، تاحدی که رشته‌های دانشگاهی آن، امروز حتی در دانشگاه‌های غربی نیز دانشجو می‌پذیرد.

الگوی بانکداری شهید صدر که تحت عنوان کتاب «البنک الاسلامی فی الاسلام» منتشر گردید، از چند جهت بسیار برجسته است:

اولین کتاب جامعی است که ایده بانکداری اسلامی را در جهان اسلام تبیین نمود. بطوریکه بسیاری از کشورهای اهل سنت نظام بانکداری اسلامی خویش را از الگوی ایشان اقتباس کرده‌اند.^۱ از این رو می‌توان ایشان را پدر بانکداری اسلامی نامید.

۱. الگوی بانک توسعه اسلامی IDB بر اساس اظهارات رئیس آن، برگرفته از اندیشه شهید صدر می‌باشد.

شهید صدر از فقهای طراز اول شیعه در دوران اخیر می‌باشد که علاوه بر علوم دینی به تسلط بالایی در مباحث بانکی نیز نائل گشته‌اند. به همین خاطر بسیاری از مسائل دقیق نظام بانکداری، در کتاب مورد بررسی فقهی - اقتصادی قرار گرفته است. به جرأت می‌توان گفت تاکنون فقهی در درجه علمی ایشان به چنین تسلطی بر علوم بانکی دست نیافته است.

نوع نگاه فقهی - فلسفی ایشان باعث شده تا در بسیاری از موارد برای استخراج حکم، ماهیت قرارداد و نه ظاهر آن را ملاک قرار دهند. در همین راستا شهید صدر شرط ضمان بر عامل مضاربه را موجب تبدیل قرارداد مضاربه به قرض، و تنزیل دین (خرید دین به قیمت کمتر) را ماهیتاً قرض زبوی دانسته‌اند. همچنین طبق نظر ایشان مضاربه تنها اختصاص به تجارت ندارد و در سایر زمینه‌های اقتصادی نیز به کار می‌رود. همین نوع نگاه ایشان باعث شده تا الگوی ایشان با شکل بانکداری بدون ربا در ایران تفاوت‌های بنیادی داشته باشد^۱.

شهید آیت الله محمد باقر صدر

۱. نوع قراردادهای مشارکتی که در طرف تخصیص منابع در بانکداری ایران به کار گرفته می‌شود، با ضمانت عامل همراه است و در واقع ماهیتی شبه ربوی دارند. علاوه بر این سهم زیادی از تسهیلات ارائه شده در بانکداری ایران را قراردادهای فروش اقساطی و فروش دین تشکیل می‌دهند که در الگوی شهید صدر کنار گذاشته شده است.